

DEVLETİN AHLAKİ CEPHESİ HAKKINDA İLKÇAĞ FİLOZOFLARININ TEORİK GÖRÜŞLERİ

Prof. Dr. Recai G. Okandan

Umumî âmme hukukunun konusunu teşkil eyleyen Devletin incelenmesi hususunda çeşitli metodların takip olunduğunu, onun hukukî [1], iktisadî [2], felsefî [3], siyasi [4], ahlâkî [5] cephelerinden yalnız birisinin ağırlık merkezi ittihaz olunarak her şeyin ancak o zaviyeden tetkik edildiğini ve bunun neticesi olarak da Devlet hakkında birbirinden farklı muhtelif doktrinlerin vücade getirildiğini görmekteyiz. Bu yazımızda, Devlet hakkında bahis mevzuu olan bu muhtelif cephelerden yalnız ahlâkî olanıyla ilgili bulunmak üzere ilkçağ filozofları tarafından ileri sürülen teorik görüşleri izah ve dolayısıyla de Devletin ahlâkî cephesi hakkındaki doktrinlerin esas kaynaklarını tebarüze çalışacağız.

Devletin ahlâkî esas ve cephesi hakkında ileri sürülen teorik görüşlerin ilk filizlerine, Milâddan evvel dokuzuncu asırda Anadolu'nun

---

[1] Netekim W. E. Albrecht, C. F. de Gerber, Wilhelm Wundt, Georg Jellinek, Ch. Benoist, Garré de Malberg, Hans Kelsen, F. Weyer, S. Rundstein, A. Verdross, A. Merkel, F. Kaufmann, F. Schreider, J. Kunz gibi hukukçuları ve nihayet muayyen bir ölçü dahilinde L. Pitamie, B. Horvath, A. Ross, T. Otaka gibi şahsiyetleri bu hususta misal olarak gösterebiliriz.

[2] Meselâ zamanımızın bilhassa marksist telâkkilerinde, tarihî materyalizm veya iktisadî déterminisme mektebi mensubininin düşüncelerinde, keza, Lavergne, Georges Valois, Picard, Harold Lasky gibi mütefekkirlerde görüldüğü gibi.

[3] Meselâ Frédéric Schelling, Hegel, Lorenz, Jerusalem, Köllreuter, Krich gibi şahsiyetlerin yaptıkları gibi.

[4] Meselâ Alman nasyonal sosyalist doktrininin en koyu müdafilerinden Prof. Carl Schmitt'e görüldüğü gibi.

[5] Hegel, Rava, Benedetto Croce, Gentile, Costamagna, Félix Battaglia'nın yaptıkları gibi.

İyon'larla meskûn havalisinde yaşayan Homerso'un manzum eserlerinde tesadüf edilmektedir. Şiirlerinde Jüpiter'in bir mevhibesi olan ahlâk güzelliği ile faziletin, ahlâkî bazı meziyet ve vasıfların cemiyette hâkim olması lüzumundan bahseyleyen şair, siyasî teşekküllerin bilhassa ahlâkî cepheden kuvvetlendirilmelerine büyük bir önem atfeylemiştir.

Milâddan evvel dokuz veya sekizinci asırlarda yetiştiği söylenen Yunan mütefekkirlerinden Heziodos da vücutte getirdiği manzum eserlerinde Devletin ahlâkî cephesile alâkadar olmuştur. Fikrî faaliyetini bilhassa ahlâk güzelliği, fazilet, hakkaniyet ve adalet gibi mefhumlar üzerinde temerküz ettiren Heziodos, şiirlerinde, mevcut teamül ve ananelerin bozulmasından, hâkim olan örf ve âdetlerin tahavvülünden ve bilhassa insanların dejenerleşmesinden şikâyette bulunmuş, ve bütün bunların neticesi olarak, içinde yaşadığı devrin siyasî hâdiselerine karşı duyduğu nefreti acı bir şekilde ifade eylemiştir. Çalışkanlığı ve çalışmayı bir fazilet, ahlâkî bir düstur olarak ileri sürmüş, adaletin cemiyette hâkim olması keyfiyetini ahlâkî bir prensip diye müdafaa etmiş ve bu bakımdan devrinin Devlet adamlarına, onların ahlâkî esaslara uygun olmıyan hareket tarzlarına karşı acı tenkitlerde bulunmuştur [6].

Milâddan evvel altıncı asırda yetiştiği ileri sürülen Çinli filozoflardan Lao-tse da, Devlet hakkındaki görüşlerini ahlâkî esaslara istinat ettirmiştir. İnsanın kıstası olarak ahlâkî fazileti ele almış ve insanların saadete, kendileri için iyi ve hayır olan şeye, ancak fazilet sayesinde, faziletin tatbik ve hâkimiyetile erişebileceklerini ileri sürmüştür.

Ferdiyetçi bir görüşe taraftar olan ve hattâ bundan dolayı münferid bir varlık olan insanın cemiyet hayatından uzak kalmasını tavsiye

[6] Siyasî düşüncelerine hareket noktası olarak ahlâkî esaslara kabul eden Heziodos, şiirlerinde, içinde bulunduğu devrin hükümdarlarının haksız hareketlerine karşı çok ciddi, acı ve tehdit edici bir lisan kullanmış; onların adaleti temin vazifesine bilhassa işaret eylemiş; krallar hakkında kazandıkları zaferlerden ziyade adaleti temin edip etmemek noktasından bir hüküm verilmesi lüzumundan bahseylemiştir. Bu gibi esaslardan mülhem olan şair, bilhassa zamanının haksız muamelelerine vasıta olan, cemiyet dahilinde nüfuzunu kaybetmiş bulunan patriyarkal kralliyet sistemine hücum etmiş; kardeşi Perse'yi o devrin muhteris ve adaleti ancak para ile satan hükümdarlarından uzak kalmıya teşvik eylemiş ve bu kabil hükümdarların hareketlerini, idare ve hükümet tarzlarını şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir. Keza, zamanının dejener, zalim ve her türlü haksızlıkları irtikâp eyleyen krallarına, idare şekillerini ve ittihaз eyiledikleri gayri âdil kararlarını ıslah eylemelerini, haksız her türlü hüküm ve temayüllerden vazgeçmeleri lüzumunu da çok şiddetli bir surette ihtar ve tavsiye eylemiş ve bu hususta çok ağır ithamlarda bulunmuştur.

eden filozofa göre, insanların mesut olabilmeleri için kendi içlerinin istediği şekilde hareket etmeleri lâzımdır. Hiç kimsenin kendi görüşlerini başkalarına kabul ettirmeye çalışmamasını, her şeyin hoş karşılanmasını ileri sürerek itidal ve sükûneti insanlar için en başta gelen bir vazife olarak mülâhaza etmiştir. Filozofa göre, haddizatında, düşüncelerin, akla uygun görülen şeylerin hepsi yanlıştır. Filozof, keza, hayatın zevk ve lezzetlerine, servet ve şerefe karşı alâkasızlığı, insan için mazinin muhayyel basit hayatına avdeti, insanın kendi arzu ve ihtiraslarını nazarı itibare almamasını tavsiye eylemiştir.

Lao-tse, faziletin Devlet içinde de hâkimiyetini, lüzumunu, müdafaa etmiştir. Faziletin, itidal ve sükûnetin, hâkim olduğu yerde, kanunların mevcudiyetine de ihtiyaç hasıl olmamaktadır. Topluluğun menfaat ve hayrını, faziletin camia dâhilindeki devamlı tatbik ve hâkimiyetinde aramak icap eder. Bundan başka idare edenlerin, camia dâhilinde, idare edilenlerin arzu ve ihtiraslarını tahrik edecek hareketlerden sakınmaları da lâzımdır. Bu gibi hareketler, fertlerde boş yere ızdırıp ve heyecan husule getirirler. Hükûmet edenlerin, bilâkis, hükûmet edilenlere, hayatın zevk ve lezzetlerine, servet ve ikbale karşı lâkayt kalabilmeyi öğretmeleri, onlarda bu tarzda bir hissin inkışafını mümkün kılmaları lâzımdır. Bir hükümdar ancak bu tarzda hareket ettiği takdirde ki, kendisine düşen vazifeyi ifa ve iyi bir hükümdar vasfına lâyık olmuş olur.

Milâddan evvel altıncı asırda yetişen Çin filozoflarından Kong-tse'nun Devletle ilgili görüşlerinde hâkim olan ahlâkî esaslar daha bariz bir şekilde nazarlarımıza çarpmaktadır. Siyaset ilmine, Devlet ilmine, müstakil bir varlık tanımayan Kong-tse, ahlâk ve siyaset arasında bir yakınlık müşahede etmiş, siyaseti ahlâkın bir kısmı olarak mütalâaya çalışmış ve Devlet hakkındaki düşüncelerini de aynı esaslardan istihraç etmek istemiştir. Her şeyden evvel insanın mevcudiyeti üzerinde duran filozofa göre, kâinatta insanın kendine mahsus bir varlığı vardır. Keza, kâinatı bir nizama bağlayan ve kendisinden uzaklaşılması imkânsız bulunan bir tabiat kanunu mevcuttur. Fakat, hâdiseler, insanların bu tabiat kanunundan, onun hükümlerinden, uzaklaştıklarını da göstermekten geri kalmamaktadırlar. Bu nevi insanları tabiat kanununun hükümlerine tâbi kılmak lâzımdır ve bu hususta da tek bir vasıta bahis mevzuu olmaktadır; o da, filozofun büyük bir önem verdiği ahlâktır.

Fertlerin faziletli olmalarını öğretmeye çalışan Kong-tse'ya göre, insan, tabiat ve fıtratı itibarile iyidir. İnsan için fazilet tabii bir şeydir. İnsan eğer doğru yolda gitmek istiyorsa kendi tabii meylini takip ve onun icaplarına göre hareket etmelidir. İnsanlar için, mutlak, riyeti elzem, onların tabiatlerine uygun, herkes tarafından kendi akliyle keşfedil-

mesi kabil ve hedefi insanın kendi kendini kemale erdirmesini mümkün kılmak olan bir ahlâk kanunu bahis mevzuu olmaktadır. Bu kanun, fertlere, hareketlerini aklın icaplarına uygunlaştırmayı emretmektedir; bu uygunluk temin edildiği takdirde, insanlar doğru yola gitmiş olurlar.

Kong-tse'ya göre, insanlık âlemi için, herkesi yükselten, olgunlaştıran ve kemale erdiren bir fazilet bahis mevzuu olmaktadır; o da, bu âleme dahil bulunan herkesin birbirine olan ihtiyacı, herkesin birbirini sevmesidir. İnsanlar için toplu halde yaşamak bir zarurettir. «Âlemden uzakta durup bizimle hiçbir imtizaçları olmıyan kuşların ve hayvanların cemiyetinde yaşamak mümkün değildir. İztırap çeken insanlardan gayri kimin hayatına iştirak edebilirim» diyen filozof, bu sözle, insanın insana olan ihtiyacını, insanın sosyal bir varlık oluşunu, bilhassa tebarüz ettirmiştir. Keza, insanın kendi hemcinsini sevmesi de, fazilet mefhumu dahilinde yer almaktadır. Filozofa göre, kâmil insan demek, insanlar arasında bir kardeşlik münasebeti gören, herkes hakkında aynı sevgiyi izhar eden, herkese karşı eşit muhabbet besleyen kimse demektir. İnsanların hepsi kardeşlerdir; herkesin birbirini bütün kuvvet ve varlığıyla sevmesi lâzımdır. İnsanın kendi varlığına gösterdiği ihtimamı, ayrıca hemcinsine karşı da göstermesi icap eder. Herkes, hemcinsine karşı, ondan beklediği şekilde hareket etmelidir; «size yapılmamasını istemediğiniz şeyi siz de başkasına yapmayınız».

Devletin insanlar tarafından vücade getirildiğini; Devletin, cemiyetin bir selülü olan ailenin genişlemesile meydana geldiğini söyleyen Kong-tse, ailede olduğu gibi Devlette de onu teşkil eyleyen uzuvlar arasında karşılıklı vazifelerin bahis mevzuu olduğunu ileri sürmüş ve bu vazifeleri bilhassa hükümet ve idare edenler cephesinden incelemiştir. Filozofa göre, hükümet ve idare edenler, kanuна, adalete, tevazu ve tasarrufa itina göstermek; memleketi ehliyet, iktidar ve faziletle idare etmek, fertlerin her birini kendi çocuğu gibi sevmekle mükelleftirler. Her ne kadar Devletin başında bulunan hükümdar, iktidarını, hükümlanlık salâhiyetini, gökten almakta ve kendisi mukaddes bir şahıs olarak karşılanmakta ise de, hükümdarın haiz bulunduğu bu iktidarda mutlak ve daimi bir mahiyet görmeye, kendisinin her şeyi yapmaya muktedir bir ilâh olarak mü-lâhaza edilmesine de imkân yoktur. Gök tarafından hükümdara tevdi kılınan bu iktidarın muhafazası, ancak hayır ve adalet mefhumlarının mevcudiyetile mukayyet bulunmaktadır. Şer ve haksızlığın, fenalık ve adaletsizliğin hâkimiyeti, iktidarın, onu haiz bulunan hükümdar tarafından kaybedilmesini mucip olur. Hükümdar, iyilerin kadrini yükseltmeye, kötüleri ıslaha, halkı mesut kılmaya, onun durumunu ıslah çarelerini araştırmaya, onu fazilet ve teamüllerle idare etmeye, tebaalarının sevgisini

kazanmaya çalışmalıdır. Hükümdar için her şeyde itidal ve her şeyde ahlâkî prensiplere uygun hareket bahis mevzuu olmaktadır. Milletın ba-bası ve ahlâkî enerjilerin kaynağı olması gereken hükümdar, tebaasının hürmetine lâıyk bir kimse demektir. Hükümdar, haiz bulunduğu hüküm-ranlığı, ancak tebaasının muhabbetini kazanmakla, onun kalbini teshir etmekle, faziletkâr olmakla muhafaza edebilir. İdare etmek, dürüstlüğü, doğruluğu ifade etmektedir; eğer hükümdar halkı dürüst bir şekilde ida-re edecek olursa, fertlerden hangisi dürüst, doğru hareket etmemek cesa-retini gösterebilir?

Devletin başında bulunan hükümdarın haiz bulunduğu iktidarın kul-lanılması keyfiyeti, bir takım prensiplerle tahdid edilmiş bulunmaktadı-r. Bu kullanma keyfiyeti, hükümdara, bir çok vazifeleri ifa mükellefiyetini tahmil etmektedir. Hükümdar kendisine tahmil edilen bu vazifelerden uzaklaştığı zaman, haiz bulunduğu iktidarı da kaybeder. Hâkimiyet, ikti-dar, hükümranlık, ancak halkın refah ve saadetini mümkün kılmıya ya-rıyan bir vasıtaadır. Buna malik olan kimse, onu sulistimal ettiği zaman, haiz bulunduğu bu imtiyazdan da mahrum kılınır.

Şu halde, hükümdarın haiz bulunduğu iktidarın muhafazasının kıs-tasını, kendi durumundan memnun, refah ve saadeti müemmen bulunan bir halk kütlesinin rızasında aramak lâzımdır. Bir hükümdar, ancak hal-kın sevgisini kazanmak ve bu sevgiyi muhafaza eylemekle Devletin ba-şında kalabilir. Halkın rıza ve sevgisini kaybetmek, iktidarın ve hüküm-dar tarafından işgal olunan mevkiin de kaybedilmesini mucip olur. İfa-sile mükellef bulunduğu vazifeleri yapmıyan bir hükümdara karşı, halk tarafından yapılması gereken dinî bir vazife mevzuu bahsolmaktadır; o da, böyle bir hükümdara karşı ayaklanmak, onu cezalandırmak, mevkiin-den uzaklaştırmaktır.

Filozofa göre, bir Devlette, yalnız onun başında bulunan hükümdar için değil, aynı zamanda hükümet ve idare edenler kadrosu içinde yer alan diğer kimseler için de bazı mükellefiyetler bahis mevzuu olmakta-dır. Her şeyden evvel, bu gibi kimseler, vazifelerini, tehditle, ceza korku-su altında değil, herkesin sevgisini, emniyet ve itimadını celbedcek su-rette yapmalı, halkın menfaatine uygun bir hareket tarzı takip eylemeli, faaliyetini fazilete istinat ettirmelidirler. «İdaresini fazilete istinat etti-ren Devlet adamı kutup yıldızına benzer; bütün yıldızlar onun önünden baş eğerek geçerler; o daima yerinde durur». Bundan başka, memleketi idare edecek olan bu yüksek şahsiyetler, hükümdarın arzularına göre de-đil, aklıselimin icaplarına göre hareket etmelidirler. Bunlar, eğer aklıse-limin prensiplerine göre harekete muktedir olamıyorlarsa, bu takdirde mevkilerini terketmelidirler.

Hükûmet edenlerin, aklıselimin icaplarına uygun ve dürüst bir şekilde hareket etmeleri halinde; hükûmet yüksek tabakanın ahlâkile idame ettirildiği takdirde; böyle bir siyasî topluluk için kanunlara da ihtiyaç hasil olmayacaktır. İdare edenler şahsan dürüst iseler, bunlar, Devleti, kanun koymadan da idare edebilirler. Dürüst olmadıkları takdirde, riayet etmeyecekleri kanunları tedvin etmekten de hiçbir fayda hasil olmayacaktır. Zaten, kanunların mevcudiyeti, ahlâkın artık güvenilemeyecek kadar fena olduğunun bir delilidir. Bundan dolayı, her şeyden evvel, gerek hükümdarın, gerek diğer hükûmet edenlerin ahlâksız değil, ahlâklı ve faziletkâr kimseler olmaları lâzımdır.

Milâddan evvel altıncı asırda yaşayan Hind filozoflarından Budha Sakyamuni [7], daha ziyade dinî meselelerle meşgul olmasına rağmen, siyasî teşekküllerin ahlâkî cephesile ilgili önemli prensiplerin müdafaasını da ihmal eylememiştir. Devrinin içtimai ve siyasî hayatında ahlâkî bir yenilik yapmak isteyen filozof, insanlar arasında fitri hiçbir farkın bulunmadığı noktasından hareket ederek istisnasız fertlerin cümlesi arasında tabii bir eşitliğin mevcudiyeti neticesine varmıştır. İnsanlık, insanların birbirlerini sevmeleri, birbirlerine yardım etmeleri, birbirlerine müşfik ve merhametli olmaları, her bakımdan [8] birbirine eşit olan insanlar arasında kardeşlik duygularının hâkimiyeti gibi prensipleri ileri süren filozof, devrinin içtimai ve siyasî teşkilâtına, insanlık prensibinin doğurduğu yeni bazı endişelerin tesirile, ahlâkî olgunluk sayesinde daha kabule

[7] *Budha Sakyamuni*, Hindde, Brahmanizmin fertleri ezici ve sıkıcı prensiplerine karşı bir reaksiyon mahiyetinde zuhur eyleyen Budizm'in müessisidir. Ahlâkî bakımdan Brahmanizm'e çok üstün bir dinî telâkkiye ifade eyleyen Budizm, Hindde hâkim olan teokrasi ile kast sistemini, mevcut sınıf farklarını tenkit eylemiş, bundan kurtuluş çarelerini araştırmış ve neticede, Brahmanların imtiyazlarının, sınıf farklarının, insanlar arasındaki müsavatsızlığın, kast rejiminin, teokrasinin, daimî mahiyette olmasa bile, sarsılmalarını mümkün kılacak imkânlar yaratmıştır. Yalnız, bütün bunlara rağmen, Budizm, Hindde mevcut içtimai ve siyasî teşkilâtın kendine hâs bünyesinde esaslı ve daimî bir değişiklik husule getirememiştir. Budizm, bu içtimai ve siyasî teşkilâtı fiiliyat bakımından daha mutedil bir hale sokmakla, ona daha kabule şayan bir şekil vermekle iktifa eylemiştir.

[8] Budizm yalnız sosyal müsavat ile iktifa etmiyerek insanlar arasında dinî bakımdan da bir eşitliğin mevcudiyetini ileri sürmüştü; istisnasız herkesin ruhani hayatın nimetlerinden faydalanmaları ve herkesin din adamı olabilmesi, bilâtefrik herkesin dinî meselelerle istigal edebilmesi ve herkesin dinî hususlara vukufu prensiplerini müdafa etmiş ve bu bakımdan da Brahmanizmin aşırı ve gayri insani prensiplerine karşı gelmiştir.

şayan bir şekil vermek istemiş; insanların arzu ve ihtiraslarına galebe çalmaları lüzumu üzerinde bilhassa durmuş; hâkimiyetin halka aidiyetinden bahseylemiş; menşeyini insanların karşılıklı anlaşmalarında bulan kraliyet müessesesinin başındaki hükümdar için tebaalarının himayesine hizmet gibi ahlâkî bir mükellefiyet tesbit etmiştir. Filozofa göre, hükümdar, halkın iyilik ve menfaati için icrayı hükümet eder; cismanî iktidar ve hâkimiyet, yalnız fayda ve menfaat gibi delillerle kendisini meşru kılabilir. Hükümdar kendi arzu ve ihtiraslarına göre değil, umumun menfaatine göre ve o gaye ile icrayı hükümet etmelidir.

Milâddan evvel beşinci asır Yunan filozoflarından Sokrates, içinde yaşadığı devrin siyasi hâdiselerinin tesiri altında, içtimai ve siyasi teşekküllerin varlıklarını idame ettirebilmeleri bakımından [9], ahlâkî prensiplerin lüzum ve önemi üzerinde bilhassa durmuş; ahlâkî vasıflara, ahlâkî güzelliğe büyük bir ilgi göstermiş; fertlerde iyilik, fazilet, doğruluk, adalet, hakkaniyet, mevcut kanun ve nizamlara hürmet duygularının inkişafını mümkün kılmak istemiştir. Bütün gayretini site'nin (Devlet) ahlâkî cepheden yeniden inkişafı üzerinde toplamış; fazilet ve ahlâkî güzelliği [10]

[9] Sokrates'in yettiği devirde, siyasi bir kriz geçirmekte olan Atina şehri siyasi istikrar ve emniyetten mahrum bir durumda bulunmaktadır. O zamana kadar hâkim olan akide ve telâkiler bir sarsıntı geçirmeye başlamış, ortaya yeni fikir ve düşünceler atılmıştır. Mazinin eski anane ve akideleriyle, o devrin yeni düşünceleri arasında tam bir mücadele hâkim bulunmaktadır. Bası boş kalan ve kendi kendisini idare eylemekten âciz bulunan demokrasi, ahlâkî kıymet ve faziletten mahrum, parlak ve yaldızlı cümlelerle halkı kandırmağa çalışan demagogların eline düşmüştür. Köylüler, köylerini terkederek Yunan şehirlerinin ve bilhassa Atina sitesinin umumi meydanı ve ıssızların içtima mahalli olan Agora'da toplanmağa ve orada tenbellik, mefseket, tezvirat gibi cemiyetî temellenden sarsan gayri ahlâkî temayüllere kendilerini kapırmaya başlamışlardır. Geçmişte büyük bir hürmete mazhar olan ilâhlara karşı bir itimatsızlık ve inansızlık kendisini göstermiş; bir çok önemli şahsiyetler, bu ilâhların, nihayet sairlerin birer faraziyesinden başka bir şey olmadıklarını müdafaa etmişlerdir.

İste, Sokrates, Yunanistanın siyasi hayatında kendi varlığını hissettirmeye başladığı zaman Atina şehrinde hâkim olan durum budur. Bu kesmekeş, bu huzursuzluk, bu emniyetsizlik, bu gayri ahlâkî temayüller, her türlü endişe ve gallelerden uzak, kendisini dedikodu ve tezvirat cereyanına kaptıran Atina halkının ruhuna kolayca nüfuz etmiş; beidenin sulh, sükûn ve nizamı demokrasinin aşırı temayülleri içinde tamamen inhilâl eylemiş; Devletin nüfuzu büyük bir sarsıntıya hedef olmuş; site'de kanun ve nizamın hiç hükmü kalmamıştır.

[10] Sokrates, içinde bulunduğu devrin içtimai, ahlâkî ve siyasi durumunu nazarı itibare alarak, her şeyden evvel fazilet, doğruluk, ahlâk güzelliği gibi insanlar için za-

site'de hâkim kılmıya, bu mefhumları ve bunların değerlerini fertlere öğretmeye çalışmış [11]; ahlâk ve siyaset ilimleri arasında çok sıkı bir ilgi-

rurî olan muhtelif mefhumlar üzerinde durmuş ve bunları site'de hâkim kılmaya çalışmıştır. Filozofa göre, fazilet, her şeyden evvel kendine hâkim olmak, kendini her hangi bir şeyden kurtarabilmektir. Fazilet, bir kelime ile, akıl ve idrâkın hâkimiyeti demektir. Fakat aklın hâkimiyetini temin ve bu hâkimiyeti muhafaza edebilmek için de, insanın kendisi üzerinde büyük bir gayret sarfeymesi, büyük bir teyakkuz göstermesi, kuvvetli bir mücadelede bulunması, metin bir karaktere sahip olması lâzımdır. Fazilet, hayatın zevk ve güzelliği ile ilgili şeylerden sakınmakla değil, bilâkis bu gibi hususları teskin, tahlif ve onlara hâkim olmakla, bunlar karşısında itidalle hareket eylemekle kalmadır.

Faziletin mahiyeti bu suretle tesbit edildikten sonra, insanların fazilete bağlı kalabilmelerini temin için de, onların her şeyden evvel iyilik ve yükseklik mefhumlarını kavrayabilmelerinin, anlayabilmelerinin temini icap eylemektedir. Bunları kavrayabilmek ve anlayabilmek için de insanları muhakeme etmeye, düşünmeye, teemmüle, iyi muhakemeye alıştırmak lâzımdır. Bütün insanlar, ahlâkın, ahlâki bilginin, ahlâki vukufun, ahlâk güzelliği ve faziletin tohumlarına, nüvelerine malik bulunmaktadır. Fakat, insanların ekserisinde, teemmül ve tefekkürün yokluğu dolayısıyla bu ahlâk güzelliği ve fazilet, bu ahkâki vukuf ve bilgi âtil bir halde kalmakta ve herkes için aynı olan hakikat ve prensiplere ulaşamamaktadır.

İşte bundan dolayı, ahlâki mefhumların, ahlâki kanunların sun'î olmadıklarını söyleyen ve bunların kaynaklarını ferdin yaradılışında, insanların ruhl derinliklerinde araştıran filozof, her şeyden evvel, bizzatîhi insani tetkike koyularak bütün fauliyetini bu nokta üzerinde teksif eylemiş; ferdin yaşayışı için zarurî olan esasları insanın ruhl derinliklerinden çıkarmaya, ahlâki mefhumları rasyonel bir şekilde taharri ve ispata çalışmıştır. Ona göre, insanın ruhl derinliklerinde umumî, mutlak, her yerde muteber hakikat ve mefhumlar, ahlâki prensipler mevcuttur. İnsanın ruhunun dışında mutlak ve umumî olanı bulmak imkânsızdır.

[11] *Sokrates'e* göre, fazilet ve ahlâki güzellik gibi muhtelif hususların site'de hâkimiyeti, ancak bunları bilmek ve öğrenmekle mümkün olabilecektir. Bundan dolayı bu mefhumları ve bunların değerlerini her şeyden evvel fertlere öğretmek ve tanıtmak lâzımdır. İşte, filozof, bu öğretmek ve tanıtmak görevini üzerine almış ve hayatını yalnız buna vakfeylemiştir. Otuz seneden fazla bir müddet zarfında Atina sitesinin sokaklarında, umumî meydanlarında, bahçelerinde mütemediyen dolaşarak, gezerek, yaşadığı şehrin gerek vatandaşları ve gerekse yabancıları ile samimi ve dostane musahabelerde bulunmuş; onlara mahirane sualler sorarak kendileri ile münakaşalar yapmış; yetistirdiği talebelerle serbestçe konuşarak onları iyilik, doğruluk ve faziletin mahiyeti hakkında aydınlatmağa çalışmış; fazilet ve ahlâk güzelliğini öğretmekle meşgul olmuş ve bu hususta muhitine karşı da bir örnek olmağa gayret etmiştir.

nin mevcudiyetinden bahseylemiş; Devletle ilgili görüşlerine tamamen ahlâki bir istikamet vermiştir.

Milâddan evvel beşinci asrın ikinci yarısında yaşadığı muhtemel görülen Çin filozoflarından Mo-tse, ahlâki esaslardan hareket etmek suretile Devletle ilgili meselelere temas etmiş; fazileti ele alarak bunun insanlar için bir zaruret olduğunu ileri sürmüş ve fazileti de insanların kâffesinin birbirlerine karşı olan sevgisinde, birbirlerinin haklarına hürmette aramıştır. Çok geniş bir sahaya teşmil edilen ve insanlar arasında her türlü farkları ortadan kaldıran bu karşılıklı sevgi ve bu tarzda bir fazilet sayesinde, topluluklarda, insanlık âleminde, hâkim olan her türlü fenalıkların izalesi mümkün olacaktır. Başkası için insanın kendi varlığını bile feda eylesini icap ettiren bu cihanşümül sevginin, insanların cümlesi arasında hâkim olacak bir umumî muhabbetin mevcudiyeti sayesinde, herkesin birbirlerinin haklarına hürmetkâr bulunmalarile, ister ferdi, ister ailevi, ister siyasi, ister topluluklar arasındaki münasebetler olsun, hepsi ıslah edilecek, hepsi iyi bir şekilde cereyan edecek, her türlü gayri ahlâki temayüller ortadan kalkacaktır.

Mo-tse'ya göre, fert, kendi hususî menfaatlerini, refah ve saadetini, cihanşümül bir sevgi sayesinde kendisini gösterecek olan umumî bir refah ve saadetin ancak bir hakikat olabilmesi halinde temin ve tahakkuk ettirebilecektir. Hattâ bu sevginin vüs'ati ve kuvveti nisbetinde insanlar daha müreffeh ve daha mesut olacaklardır. Şu halde, her fert, umumî refah ve saadetin tahakkukunu mümkün kılacak şekilde hareket etmeli, tâbiri diğerle, hemcinsine karşı sevginin derece ve hudutlarını, şümül ve sahasını genişletmeye çalışmalıdır. Bunun için de, yani fertlerin birbirlerine karşı olan muhabbetlerinin kuvvetlenmesi ve genişlemesi için de, insanların ahlâki bir tekâmüle erişmeleri, onların hakkaniyeti seven, haksızlıklardan nefret eden gökün hoşuna giden şeyi yapmaları ve onun hoşlanmadığı şeylerden de sakınmaları, hususî menfaatlerine düşkün olmamaları, başkalarının haklarına karşı büyük titizlik göstermeleri, her türlü fenalıkların, kargaşalıkların, geçimsizliklerin, ihtilâfların sebep ve kaynağı olan ihtirasların tesiri altında kalmamaları lâzımdır.

Mo-tse, Devletin menşei de insanların ahlâki duygularında, bu duyguların olgunlaşmasında bulmuştur. Sosyal hayat için cihanşümül sevgiyi hareket noktası yapan filozof, insanlar için, başlangıçta, bir iptidai yaşama hali mülâhaza etmektedir. Şahsî menfaatlerin çarpışmasına sahne olan, egoizmin her şeye üstünlüğünü mümkün kılan bu merhale, her türlü nizam ve otoriteden mahrum bulunmaktadır. Herkes kendi düşüncesini hâkim kılmak arzusundadır. Sevki tabiiilerinin tesiri altında hareket eyleyen insanlar arasında hâkim olan anarşi, onları sulh ve sükün-

dan mahrum kılmaktadır. Baba, çocuk, kardeş, hepsi kendi şahsî menfaatleri için mücadele etmektedir; hepsi birer vahşi hayvandan farksızdır. Fakat, daha sonraları insanların tekâmül eyledikleri, anarşinin kendileri için doğurduğu mahzurları idrake başladıkları görülmektedir. Bunlar, aralarında, sulh ve sükûnun, ahenk ve uygunluğun, bir nizam ve otoritenin, kendilerini sevk ve idare edecek bir mekanizmanın mevcudiyetini lüzumlu görerek, bunların tahakkukunu mümkün kılacak çarelere başvurmuşlardır. Netekim, bu hususta, evvelâ içlerinden en iyi ve en akıllı olanı, en fazla hürmet edileni, kendilerine şef olarak seçmişler, onun idaresi altına girmişlerdir. Keza, yalnız bununla da iktifa etmiyerek, kendilerini tâbî kıldıkları bu şefe, vazifelerinin ifası hususunda yardım edecek, yine en iyi ve akıllı kimseler arasından olmak üzere, bazı mesai arkadaşlarının da terfiki cihetine gitmişler ve bu suretle anarşi yerine bir nizam ve otoritenin teessüsünü mümkün kılmışlardır.

Milâddan evvel dördüncü asırda yetişen Yunan filozoflarından Plâton da, Devletin ahlâkî cephe ve esaslarına büyük bir önem atfetmiş; ahlâkla hakikatte mevzuu Devlet olan siyaset arasında hiçbir ayrılık görmemiş; Devletle ilgili görüşlerine tamamen ahlâkî bir çehre, ahlâkî bir istikamet vermiştir. Filozofa göre, ahlâk ilminin çerçevesi içinde yer alan hakikat, doğruluk, iyilik, hayır gibi mefhumlar, siyasetin de, Devletin de esasını teşkil etmektedirler. Vatandaşların kemale erişmelerini kendine bir hareket noktası olarak kabul eyleyen filozof, bu hedefe ulaşabilmenin mümkün kılınabilmesi için, siyaseti mutlak bir tarzda ahlâka tâbî kılmaktadır. Siyaset, kelimenin hakikî anlamında, çok geniş mikyasta ahlâktır, hattâ başka bir ifade ile siyaset ahlâkin bizzat kendisidir, siyaset de ahlâk gibi bir fazilet ve ahlâkî güzellik ilmidir[12]. Mevzuu Dev-

[12] Siyaseti, karakterlerin, tabiatların terbiye ve forme edilmesi, güzelleştirilmesi şeklinde tarif eden *Plâton*, bu neticelere ne şekilde varılabileceğini de izah etmiştir. Filozofa göre, insanlarda tabiat ve karakter güzelliği, yekdiğerine zıt meziyetlerin, temayül ve isteklerin memnuniyet verici bir tarzda uzlaştırılmış olmaları ile elde edilebilir. İnsanların meziyetlerini, temayüllerini sedid ve mutedil veya kuvvetli ve yumuşak diye iki grupta toplamak mümkündür. İşte, siyaset, insanlarda mevcut bu değişik temayül ve meziyetlerden her birini, hakiki, mutedil ve normal hudutları içinde tutmak ve muhafaza eylemek, onlardan her birini mütekabillen diğeri ile muvazeneleştirerek her birinin ziddi olan meziyetin, tabiat ve temayülün ifrat ve teravüzlerine mâni olmak suretiyle karakterleri terbiye ve forme edecektir. Siyaset, uhdesine düşen vazifeyi, yekdiğerine zid tabiat ve temayüller, meziyet ve vasıflar arasında bir muvazene ve ahenk husule getirmek, siddetli temayüllerini tahfif eylemek, zayıf tabiat-

let olan siyaset, filozofa göre, insanları fazilet sahibi ve âdil kılan bir sanattan başka bir şey değildir. Hakikî siyasetten maksud olan kanun yapmak değil, fertleri yetiştirmek, onları mükemmel bir talim ve terbiye süzgecinden geçirmektir. Talim ve terbiye kanunlara nazaran daha büyük bir önemi haiz bulunmaktadır. İnsanları mükemmelleştiren, onları kemâle eriştiren kanunlar değil, yalnız talim ve terbiyedir. Devleti müdafaa ve siteyi himaye edecek örf ve âdetleri husule getiren âmilin, insanları henüz daha beşikte iken kendi nüfuz sahasına alan talim ve terbiyede aranması lâzımdır. Bu talim ve terbiye, mümkün olduğu takdirde, sitede kanunları bile faydasız ve hükümsüz bir hale sokar.

Plâton'a göre, fert, sitede (Devlet) ahlâkiliğinin en yüksek mertebesine erişecektir. Siyasetin esas vazifesi vatandaşları yetiştirmek, onların talim ve terbiyesine hizmet eylemektir. Siyasetin esas vazifesi talim ve

leri ise kuvvetlendirmek suretile yapacaktır.

Yekdiğerine zid tabiatlar arasında muvazeneleştirme keyfiyetinin tahakkukuna gelince; bu hususta da muhtelif usuller bahis mevzuu olmaktadır ve bunların en başında talim ve terbiye gelmektedir. Talim ve terbiye, her şeyin yaratıcısı Cenabıhak tarafından ilk esasları insan ruhuna zerk edilmiş olan veyahut ilk esasları fıtraten insan ruhunda meknûz bulunan iyi, güzel, muhik ve doğru gibi ahlâki prensipleri inkışaf ettirecek, fertlerin bu cephelerden yetiştirilmelerini mümkün kılacak ve hütûn bunların neticesi olarak istenilen gayenin tahakkuku da mümkün olacaktır. İyi, güzel, doğru gibi ilk nüveleri insan ruhunda mevcut muhtelif prensipler ve bunların teemmül ve mülâhazası keyfiyeti, kuvvetli ve şiddetli tabiatları mutedilleştirecek, yumuşak ve zayıf karakterleri kuvvetlendirecek, şedid tabiatları eğerek ve zayıf tabiatları da az çok sertleştirerek onlarda tam bir itidal husule getirecektir.

Bu hususta bahis mevzuu olan usullerden bir diğeri de, cinsî münasebetlerin ancak mizaçları yekdiğerinden farklı kimseler arasında vukuunu mümkün kılmak ve bunun aksî olan münasebetlere de müsaade etmemektir. Bu suretle ırkın ıslahına müncer olan bu ameliye ile karakterler arasında bir tevazûn ve itidal temin edilmiş olacaktır. Siyaset adamları, kendilerine teveccüh eyleyen bu vazifenin ifasını temin gayesile, cinsî münasebetleri mürakabeleri altında bulunduracaklar; yekdiğerine benzer karakterde bulunan insanlar arasındaki birleşmeleri kolaylaştırarak bunlara mâni olmağa ve tabiat itibarıyla munis, yumuşak, uysal karakterde olan insanlarla ancak kuvvetli meziyet ve vasıflarla şedit mizaca malik olan kimseler arasındaki birleşmeleri mümkün kılmağa çalışacaklardır. Bu nevi birleşmelerden doğacak nesillerin ruh ve mizaçlarında, tabiat ve karakterlerinde tam bir muvazene ve itidal husule gelecek ve netice itibarıyla da Devlete mükemmel vatandaşlar yetiştirilmiş olacaktır. Bu suretle, siyaset, ruh ve karakterler, tabiat ve mizaçlar üzerinde bir nevi işleme ameliyesine müncer olmaktadır.

terbiyedir ve bununla maksud olan gaye de vatandaşların yetiştirilmesi, kemale erdirilmesi, ahlâkî cepheden olgunlaştırılmasıdır. Siyaset, netice itibarile, insanların ruh ve vicdanları, derunî varlık ve karakterleri üzerinde bir işleme, bir dokuma ameliyesinden başka bir şey değildir. Siyasetin tahakkuk ettirmekle mükellef bulunduğu en önemli prensip, sitede, fertlerde, fazilet ve ahlâkî güzelliğin hâkimiyetidir. Sitede vatandaşları yetiştiren, olgunlaştıran, kemale erdiren ve siyasi teşekküllerin temadisini mümkün kılan, fazilet ve ahlâk güzelliğidir. Vatandaşların hürriyetini temin eyleyen, iktidar ve salâhiyetleri tehlikesiz bir hale sokan ahlâk ve fazilettir. Ahlâk ve fazilet siyasi teşekküllerin gayelerini teşkil ederler. Fazilet ve ahlâkî güzellik gerek Devletin ve gerekse ferdin müşterek gayesidir.

İşte, bu suretle, fazilet ve ahlâkî güzelliği siyasetin, sitenin(Devlet) asli cevheri, esas gayesi olarak kabul eden Plâton, kelimenin hakikî mânaşile tam ve mükemmel bir cemiyet, esas itibarile hiçbir kanun ve müeyyide olmadan yalnız ahlâkî prensiplerle sevk ve idare edilen bir siyasi birlik tesisine ve bu hususta ideal bir teşekkül vücude getirmeye çalışmıştır. Ahlâkî siyasetin bir ideali olarak kabul eylemiş ve hattâ bu hususta daha ileriye giderek bu ideali bizzat siyasetin kendisile mezceylemiş ve bunun neticesi olarak da toplulukların, siyasi teşekküllerin maddî ihtiyaçlarına taallük eyleyen bir çok hususları, bazı mahzurlar doğurur endişesile, siyasetin çerçevesi dışında bırakmıştır. Yine ahlâkla siyaset arasında gördüğü bu sıkı yakınlık ve hattâ birleşmenin tesiri altında, sitenin (Devlet) maddî hususlarile ilgili faaliyetini de siyasetin hudutları dışında bırakmıştır.

Filozof, keza, ahlâkla siyaseti mezc neticesi olarak, sitede kanunların lüzumsuz, faydasız olduğunu ve Devletin cebir ve tazyika müracaatten men'i icap eylediğini müdafaa etmiştir. Kanunları siyasetten uzaklaştıran filozof, bunları siyasetin hudutları dışında bırakmaya çalışmıştır. Zira, fazilet ve ahlâkî güzelliğin zorla, cebir ve tazyikle elde edilmesine imkân yoktur. Eğer, Devlet tarafından fertlerde fazilet ve ahlâkî güzelliği canlandırmak, inkişaf ettirmek vazifesinin ifası isteniliyorsa, Devletin buna emirle, cebirle, cezalandırmakla değil, hiçbir cebir ve tazyika baş vurmadan telkin ve hulûl gibi vasıtalarla muvaffak olması lâzımdır. Emir, cebir, tecziye, ancak fena idare edilen bir cemiyetin müracaat edebileceği gayri mükemmel tedbirlerdir. Siyaset adamlarının vücude getirdikleri her türlü nüfuz ve kudretten mahrum yeni nizam ve kaidelerle Devletin fenalıklarının izalesine imkân yoktur. Hakikî siyaset, çocuğu en ufak bir yaşta iken alır ve memnuniyet verici bir talim ve terbiye ile, onu yetiştirmek suretile, onda ahlâkî güzellik ve fazileti canlandırır, inkişaf ettirir; onun

ruhunda gizli bulunan ahlâkî vasıfları uyandırır, tekâmül ettirir. Tabiatile, bu tarzda bir hareket karşısında, kanunlara da lüzum ve ihtiyaç kalmaz [13].

Plâton, Devlet adamının, hükûmet ve idare edenlerin vazifelerini, onlar tarafından takip olunacak gayeleri de ahlâkî cepheden incelemiştir. Bunların gayesi yalnız sitenin (Devlet) emniyet ve selâmetini temin eylemek, Devleti yükseltmek, büyültmek veyahut onu zengin kılmak değildir. Devlet adamının en önemli gayesi vatandaşları ahlâkan daha fazla yükseltmeye çalışmak, onları bu bakımdan daha fazla mesut ve müreffeh kılmaktır. Hakikî devlet adamı, insanları en iyi bir vaziyete sokabilen, ahlâkî bakımdan onları en iyi bir hale getirebilen, onları refah ve saadete kavuşturan kimse demektir ve böyle bir kimsenin mevcudiyeti halinde sitede kanunların mevcudiyetine veya böyle bir kimsenin sitenin kanunlarıyla bağlı kalmasına lüzum yoktur. Zira, kanun inatçı ve kör bir adama benzer, değişik ve farklı durumları nazarı itibare almadan, her zaman ve her vaziyet için aynı şeyi emreder. Halbuki ahlâk ve zekâ bakımından üstün bir meziyete malik bulunan siyaset adamları ise, fertlerin menfaatlerini kanunlardan daha iyi hissederler, daha iyi görürler ve bu menfaatleri daha mükemmel bir şekilde temin ederler. Her hususî durumun kendine hâs icaplarını daha iyi kavrayarak daha iyi takdir ederler; sitenin zarurî ihtiyaçlarına karşı daha elâstik hareket ederek uygun bir tarzda cevap verirler. Hattâ sitenin selâmeti için bunların kanunlara muhalif

[13] Ahlâkla siyasetin mezcl neticesi olarak *Politeya* adlı eserinde kanunlara bir kıymet atfeylemeyen Plâton, ihtiyarlık senelerinde daha realist düşünce ve görüşlerinin neticesi olarak meydana getirdiği *Nomoy* namındaki eserinde ise, ahlâkla siyaset arasında mevcut ilgi ve benzerliğin kendi mevcudiyetini muhafaza etmesine rağmen, cemiyetin kanunsuz idare edilemeyeceği neticesine varmaktadır. Filozofun bu son eserine göre, sitede (Devlet) kanunlara ihtiyaç vardır ve bu kanunların gayesi de, fazilet ve ahlâkî güzelliği fertler için mecburî kılmaktır. Keza, kanunların bizzatî kendi varlıklarını muhafaza edememelerinden dolayı, bunların kendi mevcudiyetlerini siyanet edecek bir kuvvete de ihtiyaç vardır ve bu kuvvet de Devletin otoritesinden başka bir şey değildir. Gayesi fazilet ve ahlâkî güzelliği fertler için mecburî kılmaktan ibaret bulunan kanunların üstünlük ve hâkimiyeti, yani fazilet ve ahlâkî güzelliği hâkim kılmak gayesinin tahakkuku, netice itibarile, vatandaşların hususî ve umumî hayatlarının, her türlü faaliyetlerinin, onların hayat ve yaşamları ile ilgili bilcümle hususların, Devletin sıkı bir mürakabesine tâbi kılınmasına müncer olacak ve bu da, nihayet, cemiyette, hakikatte, hükûmet ve idare edenlerin mutlak otoritesini hâkim kılmaktan geri kalmıyacaktır.

hareketleriyle, mevcut kanunların kıymet ve meriyetlerine hiçbir zarar iras edilmiş te olmaz.

İşte, bu düşüncelerile, Plâton, fazilet ve ahlâki güzellik fikrinden hareket ederek hiçbir kanun ve müeyyide olmadan yalnız fazilet ve ahlâk güzelliğiyle idare olunan mükemmel bir cemiyet, bir siyasi birlik tesisine çalışmış; fazilet ve ahlâk güzelliğini Devletin, siyasi birlik ve teşekkülün nüvesi olarak kabul etmiştir. Sitede (Devlet) vatandaşları yetiştiren, onları olgunlaştıran, Devletin yaşamasını temin eyleyen, salâhiyetleri tehlikesiz bir hale sokan ahlâk ve fazilettir. Ahlâk ve fazilet Devlet ve hükümetin hedefini, onların gayelerini teşkil ederler. Devletin bilhassa ahlâki cpheden kıymet ve rolünü tebarüz ettiren filozof, bu hususta, siyasi teşekkülün varlığını idame ettirebilmesi prensipini daima kendisine bir hedef olarak kabul eylemiştir.

Milâddan evvel dördüncü asrın ikinci yarısında yetişen Çin filozoflarından Meng-tse, siyasi prensipleri ahlâki esaslardan istihraca; Devlet hakkındaki düşüncelerini ahlâki esaslara istinat ettirmeye çalışmıştır. Filozofa göre, insanlar için, gök tarafından onlara bahşedilen insaniyet, dini his, adalet, iyi ve fenayı yekdiğerinden tefrik gibi kendilerini iyillğe götürecektir, doğru yola sevkedecek fitri muhtelif faziletler bahis mevzuu olmaktadır. İnsanların kendi varlıklarını olduğu kadar başkalarının mevcudiyetlerini de düşünmeleri, onlara da hürmet etmeleri lâzımdır. İnsanların hepsi için tek bir kalb mevcuttur ve bu kalbe uygun olan her şey muhik ve âdil bulunmaktadır. İnsanlar kendileri için iyi ve hayır olan şeyleri kendi tabiatında, tabiatına uygun yaşamada aramalıdır. İyi ve hayır olan şeyler bizim derunumuzdadır.

Meng-tse'ya göre siyasi sistemlerin insani prensiplere dayanmaları, iyi ve âdil gibi mefhumların bu sistemler dahilinde her şeye üstün kılınmaları icap eder. Adaleti hâkim kılmıyan bir hükümdarda, hükümdarlık sıfatının mevcudiyetinden bahsetmeye imkân yoktur. Bundan başka, iyi bir hükümet sisteminde, hükümet edenle edilenler arasında karşılıklı vazifeler bahis mevzuu olmaktadır. Filozof, keza, insanlar arasında mevcut sosyal farklara da muhalefet etmiş, sınıflar arasında tam bir tesanüdün hâkimiyeti lüzumundan da bahseylemiştir.

Milâddan evvel dördüncü asırda yetişen Yunan filozoflarından Aristoteles de Devletin ahlâki bünyesi üzerinde durmuştur. Mevzuu Devlet olan siyaset ilminin mahiyetini tayine çalışarak, bunu, insanların kendi iyilik ve menfaatlerine erişebilmelerini mümkün kılacak imkân ve vasıtaları onlara temin eyleyen bir ilim diye tarif etmiştir. Filozofa göre, siyaset, insanları fazilet sahibi ve mesut kılan pratik bir ilimdir. Siyaset, fertlerin Devlet tarafından yetiştirilmeleri, forme ve terbiye edilmeleri.

ilmidir. Siyaset, Devlet için fazileti hâkim kılma ve Devlete faziletkâr bir mahiyet bahsedebilme imkânlarını öğretene, insanlara bu hususta yapılması gerekenle yapılmaması lâzımgeleni gösterene, emreden bir ilimdir.

Devlet için ahlâkî esasların önemi üzerinde duran Aristoteles, mevzuu Devlet olan siyaset ilminin mahiyetini tesbit ederken, onun ahlâkî prensiplerle olan münasebetlerini tayine çalışırken, bu hususta oldukça aşırı bir hareket tarzı takip eylemekten çekinmiştir. Meselâ siyaseti ahlâkın bizzat kendisi addetmemiş; bilâkis ahlâkî siyasetin bir kısmı olarak mülâhaza etmiştir. Zira, Aristoteles'e göre, iyi ve hayır gibi mefhumlar hem fert ve hem de Devlet için mevzuu bahsolmaktadır. Fakat bunlardan sitenin (Devlet) iyiliğini temin ve tahakkuk keyfiyeti ferdin iyiliğini temin ve tahakkuka nazaran daha ulvî bir mahiyet arz etmektedir. Çünkü, insanın gayesi, insan için mevzuu bahsolan iyi ve hayır gibi mefhumlar, sitenin gaye ve iyiliğine çok yakından bağlı bulunmaktadır. Devlet, iyi ve hayır dediğimiz şeylerin en ulvisini ifade eyleyen faidei umumiyeyi temin ve tahakkuk ettirmektedir. Gerek fertleri ve gerekse diğer sosyal birlikleri kendi çerçevesi içinde toplayan site (Devlet) için mevzuu bahs fayda ve menfaat, fertlerin ve diğer birliklerin fayda ve menfaatlerinin hepsinden daha önemli bulunmaktadır.

Bundan başka, insan için mevzuu bahs iyi ve hayır gibi mefhumlar da ancak site dahilinde bir kıymet ifade edebilirler. Zira, fert refah ve saadetten ibaret bulunan gayesini, hâz ve telezüz denilen şeyleri ancak Devlet dahilinde ve siyasi topluluğa iştirak eylediği nisbette tahakkuk ettirebilir. Refah ve saadet, ancak, siyasi topluluğun âzası olan bir fert için mevzuu bahsolabilir. Keza, diğer taraftan, siyasi camia, ferdi yükselten, onu gayesine eriştiren, en ulvî bir teşkilât mahiyetini haiz bulunmaktadır. Zira sitenin (Devlet) hakikî gayesi de nihayet içtimai ve siyasi bir mahlûk olan insanların refah ve saadetini tahakkuk ettirmektir. Devletin gayesi de beşerî hayatın müreffeh ve mesut olmasını temin eylemektir. Devletin vazifesi de fertlerin iyi yaşamalarını, insanların ahlâkî ve fikrî varlığının inkişafını, ferdi menfaatlerin muhassalası olan müşterek menfaatin vikaye ve muhafazasını, vatandaşların saadetini, adaleti, iyilerin en ulvisi olan faidei umumiyenin hâkimiyetini temin eylemektir. Beşerî hayat için en yüksek hayrı ifade eyleyen ferdi refah ve saadetin tahakkuku ile sitenin refah ve saadetinin tahakkuku yekdiğerinden farklı şeyler değildir. Bunların her ikisi de aynı prensiplerin tahakkuku ile mümkün olabilmektedir. İkisi de, refah ve saadete, ancak, adalet ve dostluğun hâkim kılınması ile varabilir.

Demek oluyor ki, fert için bahis mevzuu olan iyi ve hayır, site için mevzuu bahsolan iyi ve hayırla tamamen birleşmekte ve bunların yekdi-

ğ erinden tefriki imkânsız bir hal almaktadır. Keza, ferdin kendi iyilik ve menfaatlerine erişmesini tahakkuk ettirecek imkân ve vasıtaları ona temin eylemek de siyasetin bir gayesi olmaktadır. Ferdin iyilik ve menfaatini de fazilet ve ahlâk güzelliğinde aramak icap ettiğine göre, siyasetin gayesi de, vatandaşların fazilet ve ahlâkî güzelliği sayesinde Devleti fazilet sahibi kılmaktan, Devlet dahilinde fazilet ve ahlâkî güzelliğin hâkimiyetini temin eylemekten ibaret bulunmaktadır.

İşte, bütün bu mülâhazaların neticesi olarak, iyi ve hayır dediğimiz mefhumlar bir fert için değil bir camia için bahis mevzuu oldukları zaman daha ulvî bir mahiyet iktisap ederler. Yine bunun içindir ki site için mevzuu bahs iyi ve hayır mefhumlarını temin ve tahakkuk ettiren siyaset de, bu ulvî gayesinden dolayı, bütün ilimlere üstün gelmekte ve pratik ilimlerin kâffesine hâkim bulunmaktadır.

Beşerî hayatın müreffeh ve mesut olmasını temin keyfiyetini Devletin gayesi olarak kabul eden ve ferdin kendi refah ve saadetini ancak site dahilinde tahakkuk ettirebileceğini ileri süren Aristoteles, bu refah ve saadeti mutlak faziletin bir neticesi ve onun tam bir inkişafı olarak karşılamıştır. Filozofa göre, refah ve saadetin mevcudiyeti ancak mutlak faziletin mevcudiyetile tahakkuk edebilir. Mutlak faziletten maksud olan da doğrudan doğruya *iyi* ve *güzel* olan bir husustur. Tabiat insanlara fazilet ve hakîmane hareket gibi iki silâh bahşetmiştir. Fazilet olmadan, insan, bütün mevcudatın en hakîri ve en vahşisidir.

Filozofa göre, sitenin faziletin icap ettirdiği bir mahiyet iktisap edebilmesi keyfiyeti, ancak bilgi ve iradenin bir mahsulü olabilir. Bir sitenin, bir Devletin fazilet sahibi olabilmesi, ancak o sitenin hükûmet işlerine iştirak edenlerinin de bizzat fazilet sahibi olmalarile ilgilidir ve ona tâbi bulunmaktadır. Şu halde, diğer bir mesele mevzuu bahsolmaktadır ve o da bir insanın nasıl fazilet sahibi kılınabileceği keyfiyetidir. Filozofa göre, bu husus, talim ve terbiye sayesinde, fertlerin Devlet tarafından yetiştirilmiş olmalarile tahakkuk edebilir. Talim ve terbiye, en büyük siyasî kuvvetlerden birini teşkil eylemektedir. Fertleri yetiştirmek, fazilet sahibi kılmak, onların talim ve terbiyesine ihtimam göstermek, Devletin en önemli vazifelerinden biridir [14].

[14] *Aristoteles* talim ve terbiyenin lüzumunu nazarı itibare alarak onun tamamen ferdi ve hususî teşebbüslere terk edilmesini doğru bulmamış ve bunun İsparta şehrinde olduğu gibi Devlet tarafından idare edilmesi ve bunun herkese, umuma şâmil olması lüzumunu müdafaa eylemiştir. Çocuğun dünyaya gelir gelmez Devlete aidiyetini, çocukların ana ve babaları tarafından onların şahsî arzularına göre yetistirilemeyeceklerini, talim ve terbiyenin vatandaşların temayül ve duygularında bir yekna-

Milâddan evvel üçüncü asırda yaşayan Çin filozoflarından Siyun-tse da, Devlet hakkındaki görüşlerine ahlâki bir istikamet vermiştir. Adaleti ahlâki prensiplerin nüvesi ve cemiyetin menşei olarak kabul eden ve adaleti hâkim kılmıyan bir cemiyetin yıkılacağını söyleyen Siyun-tse, insanlarda *iyi ve fazilet* mefhumlarının inkişafını mümkün kılacak hususlardan bahseylemiştir. Filozofa göre, insanlar, yaradılışları itibarile bu iyi ve fazilet mefhumlarına yabancı bulunmaktadırlar. İnsan tabiatı için esas olan fenalık, şer mefhumlarıdır. İnsan tabiatı fenadır. İnsan tabiatinde, fıtraten, kazanç aşkı, ihtiras, kin gibi şeyler hâkim bulunmaktadır. Bundan dolayı, insanın bu gayri ahlâki bünyesinde bir değişiklik yapmak, ona, kendisi için tabiaten meçhul olan hayır ve fazilet mefhumlarını tanıtmak, öğretmek lâzımdır ve bu da, ancak, en iyi hükümet şeklinin kıstası olan

---

saklık husule getireceğini, keza site'de ahlâki birliği tesis ve vatandaşları fazilet sahibi kılacağını kabul etmiştir.

Aristoteles, gençlerin yetiştirilmeleri, vatandaşların forme edilmeleri hususunda takip edilmesi gereken talim ve terbiye sistemi hakkında Plâton'un görüşlerine taraftar olmuş; insanı yetiştirme keyfiyetinin, fazilet ve ahlâki güzellik gibi tek bir gayeye müteveccih olduğunu kabul etmiştir. Bundan dolayı, insana, onun bilgi ve faziletle mücehhez kılınması hususunda faydalı olmayan şeylerin öğretilmesine taraftar olmamıştır. Vatandaşların, kendi boş vakitlerini iyi bir tarzda geçirmelerini mümkün kılacak surette hazırlanmaları, yetiştirilmeleri lüzumundan bahseylemiştir. Fazileti, gayri ahlâki fiilleri işlemekten sakınma kudretli diye mülâhaza eyleyen filozofa göre, bu yüksek gayeye erişebilmek için gençlere pratik bilgilerden ziyade hoş, iyi ve güzel olan şeylerin öğretilmesi lâzımdır. Mekanik ve pratik bilgilerin bu husustaki rolleri c kadar haliz ehemmiyet değildir; gerçekten bunların da öğretilmesi, her gercin hayatı için ayfıdalı olan bu gibi şeyleri de bilmesi lâzımdır, fakat bunların öğretilmesi ancak icap ettiği nisbette olmalıdır.

Aristoteles, gençlerin ve vatandaşların talim ve terbiyesi hususunda bunların ana ve babalarına da bazı vazifeler yüklemiştir. Çünkü, bu yetiştirme keyfiyetinde çocukların, gençlerin hususî karakterlerini, onların meziyet ve vasıfalarını da nazarı itibar almak lâzımdır ve bu vazifeyi de çocukların, gençlerin baba ve anaları ifa edeceklerdir. Yalnız ana ve babanın bu husustaki faaliyeti Devletin mürakabesine tâbi kılınmış olacak; bunlar Devletin nezareti altında çocuklarının talim ve terbiyesine yardım edeceklerdir. Netice itibarile, site'de, çocuklar ve gençler bir taraftan kendi şahsî meziyetlerine ve diğer taraftan da umumî bir terbiye sistemine göre yetiştirilmiş olacaklar ve bu tarzdaki bir terbiye sistemiyle de istenilen gayeye ulaşmak imkânı tahakkuk edebilecektir. Yani, bir taraftan bunların fazilet sahibi olmaları mümkün olacak ve diğer taraftan da İerdin refah ve saadetli, beseri hayatın müreffeh ve mesut olması keyfiyeti temin edilecektir ve Devletin gayesi, mevcudiyetinin sebebi de budur.

kuvvetli ve otoriter bir idarenin teessüsile mümkün olabilecektir. Bu tarzda bir hükümet şeklinin şedid ve ciddi teşebbüslerle, insanların bünyelerinde iyi ve fazilet prensiplerinin doğum ve inkişafı, bu mefhumlara onların vukufu mümkün kılınacak ve netice itibarile de içtimai ve siyasi hayatın tahakkuk ve idamesi temin edilecektir.

Menşeyini Yunan filozoflarında bulan ve Roma'da da büyük bir inkişafa mazhar kılınan stoisizm cereyanı da, Devletin ahlâkî esaslarına büyük bir önem atfetmiştir. Hayatın gayesi olarak tabii, yani tabiate uygun olarak yaşamayı kabul eden ve tabii yaşamayı da her türlü ihtiras ve arzulardan masun bir tarzda akla göre hareketi icap ettirdiğinden bahseyleyen bu cereyanın taraftarları, insanın hemcinsinin dostu olmasını, hemcinsini sevmesini, bu dostluk ve sevmek keyfiyetinin menfaate dayanmamasını, hasbî olmasını, onun tabiat ve bünyesinin bir icabı olarak karşılamışlardır. Akıl sahibi varlıkların hepsi birbirleri için yaratılmışlardır. İnsan için önemli olan bir şey topluluk için de ehemmiyeti hâizdir. İnsanların hepsi aynı vücudün birer uzvudurlar. Hepsine hayatiyeti temin eyleyen aynı ruhtur. Bunların heyeti mecmuası, meselâ Zenon'a göre, ancak adalet ve dostluk kanunu gibi aynı bir düsturla idare edilen tek bir Devleti vücade getirmelidirler. Hepsi müşterek bir kanunun idaresi altında, tek bir Devletin hududları içinde toplanmalıdırlar ve bu da ancak aklın üstünlüğü ile, her şeye hâkim olmasile, tahakkuk edebilir.

Stoisizm cereyanı, ferdi hürriyet bakımından da daha geniş ve daha insanî bir ahlâk telâkkisinin zuhurunu mümkün kılmıştır. Bu cereyanın taraftarları, hiçbir zecrin, hiçbir baskı ve tazyikin ortadan kaldıramıyacağı bir hürriyeti müdafaa etmişlerdir. İnsan kendi tabiatî hakikisini takip eylediği takdirde, yani ihtirasları, onlara karşı kendi istiklâlini temin ederek mağlûp edebilmeyi öğrendiği takdirde, hürdür [15]. Fakat, bu telâkki tarzile, hür insanlarla hür olmıyanlar arasında o zamana kadar mevcut farkların hepsi de ortadan kalkmaktadır. Rsyonel bir varlık olan insanlar, esas itibarile, tamamen birbirlerine benzemektedirler. Siyasi teşekküllerin, siyasi birliklerin sınırlarının üstünde, insan tabiatının ve ona

[15] Stoisyenlere göre, hakiki hürriyet, her türlü ihtiraslara galebe çalmakla, her türlü haricî tesirlerden kendisini kurtarmakla, her türlü ihtiras ve temayüllere hâkim olmakla elde edilebilir. Fih ve hareketlerinde aklın hâkimiyetini temin edebilen kimse, her türlü ihtiras ve temayüllere, her türlü haricî tesirlere, tabii olmıyan hâdiselerin hepsine mukavemet ederek kendi hürriyetini kazanabilir. Ancak, kendi aklı ile, kendi suuru ile kendisini haricî tesirlerden kurtarabilen, ihtiras ve temayüllere karşı gelerek onlara galebe çalabilen kimse hürdür ve aklın hâkimiyetine, suurun galebesine dayanan bu hürriyet de, ferdi muhtariyetinin teminini mümkün kılmaktadır.

tekabül eyleyen rasyonel kanunun ayniyeti üzerine müesses, insanlardan müteşekkil genel bir cemiyetin mevcudiyeti bahis mevzuu olmaktadır. Fertlerin hepsi, aralarında hiçbir fark bulunmaksızın, aynı siyasi teşekkülün vatandaşı sıfatını kazanmakta ve fertlerin hür olmamalarını kabul etmeyen tabiatın kanunu, insanların hepsi için adaletin tahakkukunu istemektedir.

Ahlâkî prensipleri fikri meşguliyetlerinin ғırlık merkezi yapan, ahlâkî meşgaleleri her şeye hâkim kılmıya çalışan Romalı filozof ve mütefekkirlerin faaliyetile büyük bir inkişafa mazhar kılınan stoisizm cereyanı hayatın hayır ve iyiliği prensipini ilim ve bilginin yegâne gayesi olarak kabul etmiş; akli, kâinatta güzellik ve ahengi temin eyleyen, her şeyi nizama bağlayan bir unsur olarak karşılamıştır. Kâinatta insanın insana olan ihtiyacını, insanların birbirleri için kutsal birer varlık olduklarını, insanlar arasında kardeşlik münasebetlerinin hâkimiyetini, onların birbirlerine saygı göstermeleri ve birbirlerine iyilik yapmaları lâzımunu ileri süren Romalı stoisiyenler, bir taraftan insanların birbirleriyle olan münasebetlerini çok ulvî prensiplere istinat ettirmeye çalışmışlar ve diğer taraftan da, insanların kâffesini, kâinatı idare eden tek bir kuvvetin eşit ve yekdiğerinin aynı olarak yarattığı varlıklardan ibaret bulduklarını, onların hepsinin insanlık âleminin, kâinatın, cihanın, yekdiğerine müsavi ve birbirlerinin aynı unsurları olduklarını müdafaa etmişlerdir. Kendi menşelerini tek bir unsurda bulan insanlar arasında tam bir ayniyetin mevcudiyetini ileri sürerek, onların hepsinin tabiat itibarile birbirlerine eşit ve hür olduklarını ilân cylemişlerdir. Tabiat gibi müşterek bir menşee malik bulunan insanların hepsi, akıl sahibi birer varlıktırlar; aralarında hiçbir sosyal fark yoktur; tam bir müsavat hâkim bulunmaktadır. İnsanlar arasında mevcut olması gereken müsavat ve hürriyet prensipleri, tabiatın birer icaplarıdır. Bundan dolayı esaret, kölelik gibi şeylerde, hakikatte, tabiate uygun bir mahiyet görmeye de imkân yoktur [16].

[16] Stoisizm cereyanının Roma'daki inkişafı yalnız Devlet telâkkisi bakımından değil, aynı zamanda hukuki cepheden de önemli bir tesir icra etmekten geri kalmamıştır. Bu cereyan, Roma'luların iptidai hukuk müesseselerinin vücade gelmelerinde ve bunların gelişmelerinde âmil olan, bu müesseseleri hakkaniyet ve adalet mefhumlarıyla yoğurmağa çalışan seçkin hukukçuların dâhiyane görüşleri üzerinde de kendi tesirini göstermiştir. Roma hususi hukuk müesseselerinin bünyelerinde tedrici bir hâkimiyete mazhar olan, insanların tabii varlıklarile telifi imkânsız bir çok esasları ortadan kaldıran, insanların sosyal ve hukuki eşitlikleri lehinde bir çok düsturların teessüsünü mümkün kılan insanîyet, hakkaniyet, nasafet ve adalet prensipleri, bu muvaffakiyetlerini, stoisizm feisefesinin mümessilleri tarafından ileri sürülen fikir ve

Romadaki stoisizm cereyanının en hararetli taraftarlarından biri olan Marcus Aurelius Antoninus, bu cereyanın kendine hâs telâkkilerini iyilik, hayır ve insaniyet mefhumları ile tetabuk ettirmeye çalışmıştır. Düşüncelerinin hepsinde tamamen ahlâkî prensipleri hâkim kılmış; merhamet ve fazilet mefhumlarının insanların istek ve temayüllerine, onların maksat ve niyetlerine tefevvuk ettirilmesini mümkün kılmak istemiştir. Fena isteklerden sakınmayı tavsiye ederek, insanlarda yüksek, asil ve ahlâkî hislerin her şeye hâkim kılınmasını, ahlâkî prensiplerin her şeye üstün kılınmasını temine çalışmıştır.

Marcus Aurelius Antoninus, beşeriyet âlemi içinde çok sıkı cihanşümül bir rabitanın, bir bağın mevcudiyetinden de bahseylemiştir. Filozofa göre, bu bağ o kadar kuvvetlidir ki, kâinat için iyi olmıyan hiçbir şeyin, bu âleme dahil bulunanların hiçbirisi için iyi ve faydalı olmasına imkân yoktur. Beşeriyet için iyi olan bir şey fert için de iyidir. Keza, fert için iyi olan bir şey beşeriyet için de faydalıdır. Kendisini kâinattan, âlemden ayrı farzedenden, uzak bulundurmak isteyen bir fert, vücuttan ayrılmış bir kola, bir başa, bir ayağa benzer. Kâinat, beşeriyet için bütün genişliğiyle bir aile teşkil etmektedir. Yaradılışı itibarıyla sosyal bir varlık olan insan kendi hemcinslerine organikman bağlı bulunmaktadır. İnsanların hepsi tek bir vücut halinde bulunmaktadırlar. Tabiat, akıl, insanlara, kollektif bir gaye için iştiraki, tek bir siyasî teşekkül halinde bütün insanlık âleminin birleşmesini emretmektedir [17]. Bütün bu düşünceleriyle, cihanşümül kardeşlik prensipini her şeye üstün kılmaya çalışan filozof, insanların hepsinin tek bir Devletin tebaası olarak aynı siyasî teşekkül dahilinde birleşmeleri neticesine varmış ve sınırları kâinat, âlem, beşeriyet gibi mefhumlar olan çok geniş bir Devlet telâkkisi ileri sürmüştür.

Recai G. OKANDAN

telâkkilere borçlu bulunmaktadırlar. Hukukun ahlâkî düsturlarıyla, insaniyet, hakkaniyet, nasafet ve adalet prensipleriyle techizinin ve onlara uygun bir tarzda inkişafının hakiki sebeplerini, stoisizm felsefesinde aramak lâzımdır.

[17] Bu kadar şümüllü siyasî bir teşekkülü *Jüpiter'in sifesi* diye tavsif eyleyen Marcus Aurelius Antoninus, beşeriyet âlemi için çok sıkı bir bağın mevcudiyetinden bahseylemekte; iyi, hayır, nâfi, faydalı gibi mefhumların ancak insanların kâffesi için de, umum için de, beşeriyet için de iyi ve nâfi oldukları takdirde bir kıymet ifade edeceklerini veya ancak bu takdirde fert için de iyi ve nâfi denilen şeylerin bahis mevzuu olabileceğini söylemektedir.